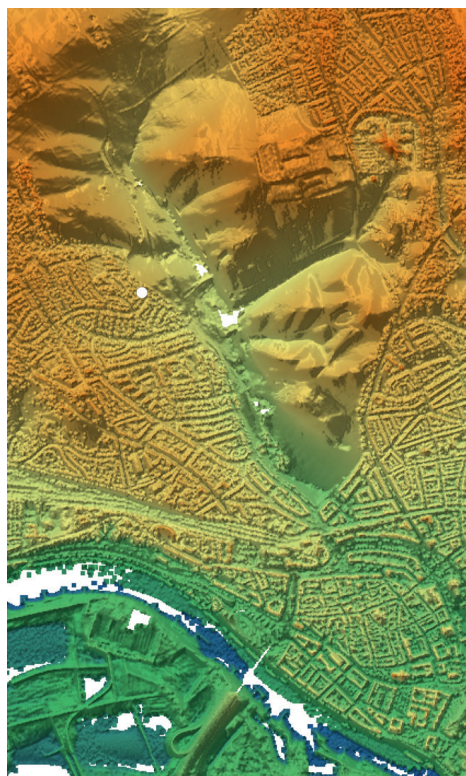

Late Bronstijd op de Gulden Bodem, Arnhem

Leendert Louwe Kooijmans¹

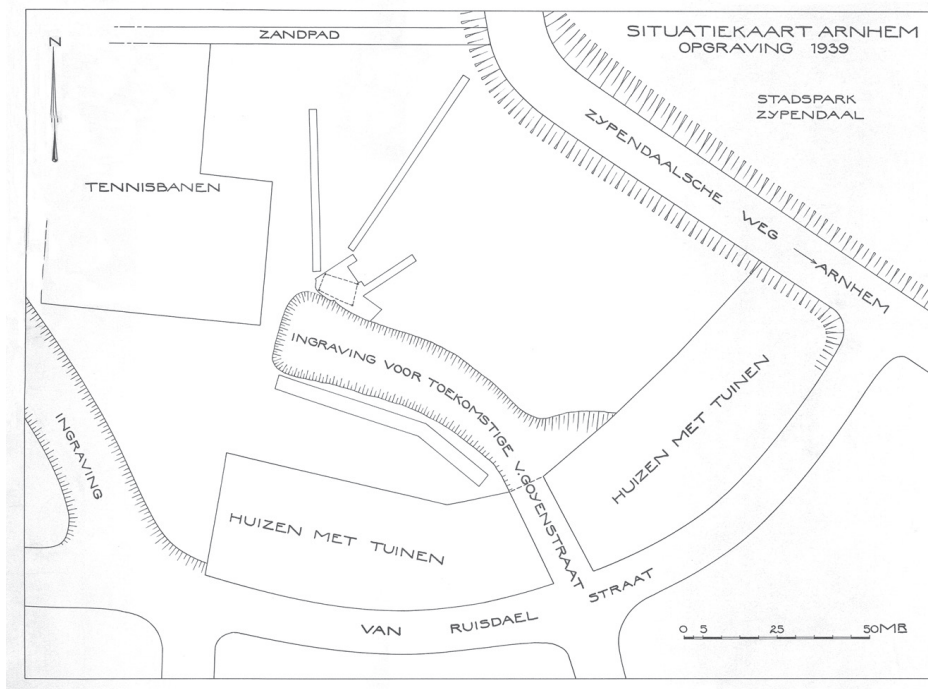
Geboren en getogen in Arnhem, toen woonachtig in het dal van de Jansbeek, na een dienstverband bij het Rijksmuseum van Oudheden en de Leidse universiteit weer in het Arnhemse teruggekeerd en daar uitgedaagd 'iets aardigs' over de plaatselijke archeologie te zeggen, bleken die lijnen bij elkaar te komen in een kleine, maar intrigerende opgraving, uitgevoerd kort voor mijn geboorte en met onduidelijke resultaten. In dit artikel wil ik daarover nu enige opheldering verschaffen.

*Afb. 1
Reliëfbeeld van
het dal van de
Jansbeek gebaseerd
op het Actuele
Hoogtebestand
van Nederland.
Rechtsonder de
oude stad Arnhem,
omgeven door
singels ter plaatse
van de voormalige
omwalling. Site
Van Goyenstraat
aangegeven met
witte stip. Bron:
Walter Laan.*

Arnhem is ooit ontstaan op het vlakke terrein aan de benedenloop van de Jansbeek, de waaier van smeltwaterafzettingen uit de laatste ijstijd. Tot ver in de 19e eeuw is de stad beperkt gebleven tot de oude omwalling (afb. 1), maar vanaf het einde van de 19e eeuw breidt de stad zich in hoog tempo uit: de heuvels van de stuwwal op en met name ook het dal van de Jansbeek in, langs het park Sonsbeek en de stad was in de jaren dertig van de vorige eeuw al voortgeschreden tot aan het park Zijpendaal. Voor verdere uitbreiding wordt daar een deel van het landgoed 'De Gulden Bodem' aangekocht van de eigenares, Alwina Gravin Von der Goltz, geb. Baronesse Brantsen van der Zijp, de laatste telg uit het geslacht van burgemeester Brantsen, die Zijpendaal en De Gulden Bodem in 1774 had verworven.

Tot die tijd was er uit al die bouwerijen geen enkele archeologische vondst

Afb. 2 Situatiekaart van de vindplaats getekend door de ontdekker, met daaraan toegevoegd de opgraving. Nettekening voor de beoogde publicatie. Bron: Peter-Jan Bomhof (RMO).

gemeld, maar in 1939 werden dan toch door een archeologisch geïnteresseerde bewoner bij toeval vondsten gedaan die tot een kleine opgraving zouden leiden. De resultaten daarvan trokken wel de aandacht, maar raakten al spoedig vrijwel in de vergetelheid en er resteerden vooral nogal tegenstrijdige berichten en vragen. Wat is de datering precies? Is er echt een huisplattegrond gevonden? De gegevens zijn misschien niet zo van belang voor de landelijke Prehistorie, maar toch wel voor de regionale geschiedschrijving, met name voor onze kennis van de vroegste bewoning langs de Jansbeek, voor de eerste ontginning van het dal daarvan, en uiteindelijk misschien wel voor de *roots* van Arnhem.

De vondsten worden bewaard in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, evenals de veldtekeningen en de uitwerking daarvan en de correspondentie met de ontdekker. Die maken nu een complete evaluatie mogelijk.

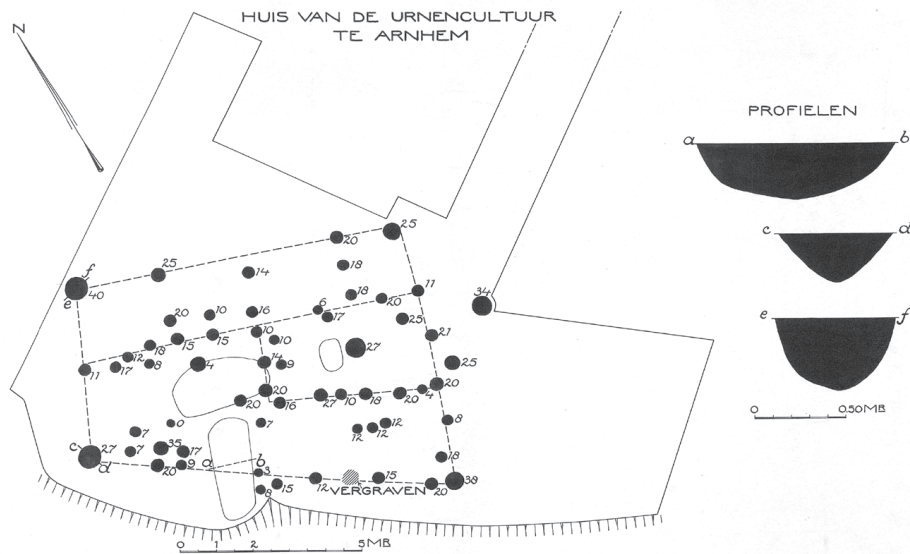
Melding en opgraving

De vindplaats werd ontdekt door de heer B. Volkers, gepensioneerd directeur van de Technische School in Semarang op Java, en niet ver van de plaats woonach-

tig, Heemstralaan 20. Hij geeft blijk van een grote archeologische belangstelling. Reeds in zijn jongensjaren zocht hij scherven bij de hunebedden van Havelte, zo schrijft hij, en hij heeft Holwerda's *Nederlands Vroegste Geschiedenis* in de kast staan. Hij meldt de vondst in een brief van 17 februari 1939 aan de directeur van het Rijksmuseum van Oudheden: "Onlangs naar keien speurend, zag ik in de kant van een ingraving voor een nieuwen straat op het terrein 'De Gulden Bodem' (naast Zypendaal) te Arnhem een eigenaardig stukje aardewerk (gaat hierbij). Dit bracht mij op de gedachte, dat daar misschien urnen in de bodem zouden zitten en inderdaad vond ik in die omgeving een kleine 100 fragmenten van urnen, maar geen enkel stuk van eenigszins behoorlijke afmetingen. Ze behoren m.i. tot minstens een dozijn verschillende urnen, hetgeen ik afleid uit structuur, kleur en dikte der stukken." Hij zou graag willen weten aan welke stammen de urnen toegeschreven zouden moeten worden.

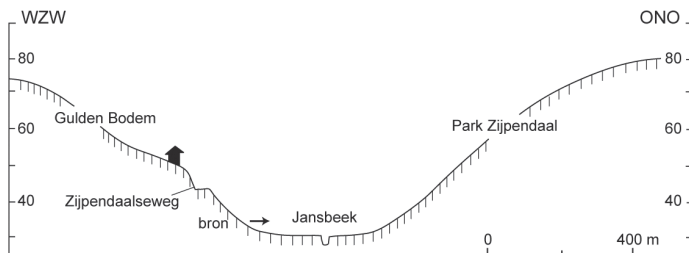
De afhandeling van de melding geschiedt vervolgens door Dr. F.C. Bursch, conservator van de 'praehistorische afdeling'. Alle scherven worden naar Leiden

Afb. 3
 Nettekening van de opgravingsplattegrond voor beoogde publicatie met de interpretatie van de grondsporen als een "huis van de urnencultuur". Bron: Peter-Jan Bomhof (RMO).

gestuurd: "Bij een voorloopige, korte bestudeering kreeg ik den indruk, dat U Germaansche scherven gevonden heeft van omstreeks het begin onzer jaartelling". Meteen wordt ook de mogelijkheid voor een nader onderzoek ter sprake gebracht. De heer Volkers stuurt direct, op 28 februari, een nauwkeurige situatiekaart naar Leiden met een beschrijving van de omstandigheden (afb. 2). Het terrein was een oud bouwland dat in gras lag, tussen de huizen en tuinen aan de Van Ruisdaelstraat en tennisbanen in, maar was zelf nog niet ingericht. Door de ingraving en betonnen tennisbanen is er veel verstoord en veel moderne scherven wijzen op een intensief agrarisch gebruik.

Afb. 4
 Doorsnede over het dal van de Jansbeek ter plaatse van de site. Hoogteschaal tienmaal de lengteschaal. Bron: Sara Shek (Archol).

den het terrein. De opgraving moest echter wachten omdat de grondtransactie nog niet had plaats gevonden. Maar 15 juni kan de Arnhemse Courant melden dat het zover is. Kort daarna is toestemming tot opgraving van de gemeente verkregen, onder meer "... dankzij de vlotte behandeling van een desbetreffend verzoek door den burgemeester, de heer H.P.J. Bloemers ..."² En zo kwam dan Bursch in juli met een voorwerker en enige arbeiders naar Arnhem. Het is daar de eerste professionele opgraving.³ Aansluitend op de vondstlocatie in de rand van het anderhalve meter diepe weg-cunet werd in de week voor en rond 15 juli in een aantal werkputten ongeveer 200 m² opgegraven en gedocumenteerd. Van daaruit werd het terrein met name hellingafwaarts met enkele lange, 2 m brede, zoekseleuven verkend. Dat leverde echter niets op en zo werd de opgraving al na twee weken afgesloten. De Arnhemse Courant van 15 juli 1939 meldt dat er scherven "stammend uit den Steentijd, het tijdvak van de Bekercultuur (1800 v.C.)" waren gevonden.⁴ Kennelijk had dr. Bursch zijn determinatie inmiddels herzien. Op een diepte van niet meer dan een halve meter tekenden zich in de bodem grondsporen af, die werden geïnterpreteerd als paalsporen. Deze vormden de plattegrond van een huis, met

afmetingen van 5x10 m, rechthoekig, onderverdeeld in kamers en met in het midden een haardplek, in de vorm van sporen van houtskool. Het krantenbericht spreekt van een “paalwoning”. De vondsten beperkten zich tot een groot aantal scherven, deels glad, deels versierd. Aan het einde van het werk werd de uitgegraven grond weer teruggestort. In het jaarverslag over 1939 vermeldt de museumdirecteur, dr. W.D. van Wijngaarden, dat er een plattegrond van een huis tevoorschijn kwam “van palen gebouwd, vermoedelijk uit den vroegen bronstijd”.⁵ Korte tijd later blijkt Bursch evenwel tot een nieuw – en naar nu blijkt juist – inzicht te zijn gekomen m.b.t. de datering, mogelijk op grond van een betere vergelijking van de scherven met de museumcollectie. De opgravingsplattegrond wordt in het net getekend en daarop wordt gezet: “huis van de urnencultuur te Arnhem” (afb. 3), maar die herziening zal niet meer openbaar worden gemaakt.

Door de loop van de geschiedenis komt het er niet meer van het onderzoek te publiceren – zoals bekend zal dr. Bursch na de oorlog uit zijn ambt worden ontzet – maar het bleef wel in vakkringen bekend. Zo neemt Van Giffen de oude interpretatie zonder meer over, maar Modderman heeft een jaar later zijn twijfels, zowel over het ‘huis’ als over de ouderdom.⁶ Later bestudeert Borman de originele documentatie en concludeert met name op basis van de publicatietekeningen van de vondsten, tot een datering in de Late Bronstijd, maar vermeldt de site niet meer in zijn latere overzichten.⁷ Defilet grijpt in zijn recente synthese weer terug op de oude interpretatie: een huis van 10x15 m met haard en vertrekken uit de Vroege Bronstijd.⁸ Zo blijft de vraag wat er nu werkelijk is gevonden.

Ligging in het landschap

De zuidflank van de Veluwezoom wordt diep doorsneden door een serie korte dalen, ontstaan in de loop van het Weichsel Glaciaal onder een regime van permafrost, solifluctie en erosie door smelt-

water in de zomers. De meeste daarvan voeren geen water – het zijn nu droge dalen – maar in de langste, die het diepst in de stuwwal zijn uitgesleten, stromen beken: de Beekhuizer, de Rozendaalse en de Jansbeek. Het is een on-Nederlands landschap, nu aantrekkelijk voor toeristen, in voorbije eeuwen het ideale decor voor kastelen en romantische parkaanleg, maar niet zozeer het meest aantrekkelijk voor prehistorische boeren, zou je denken.

Er zijn dan ook maar weinig prehistorische vondsten gedaan, slechts een enkele bijl. Urnen uit de Vroege IJzertijd op de smeltwaterafzettingen voor de monding van de dalen, aan de voet van de heuvels, zijn tot op heden de oudste getuigen van reguliere bewoning en dat geldt ook voor Arnhem.⁹ Schaarse scherfvondsten bij werkzaamheden in de Arnhemse binnenstad wijzen ook daar op bewoning in de IJzertijd. Een complete zogenaamde Schrägerand-urn uit de Wezenstraat, vlak naast de (nu overkluisde) beek, en een ‘Marne’-bekertje uit de Beaulieustraat, even buiten het centrum, geven daarvoor dateringen in de Vroege en het begin van de Midden-IJzertijd, maar bij de nieuwbouw in het dal zijn eventuele bewoningsporen niet opgemerkt, dat wil zeggen niet bekend.¹⁰

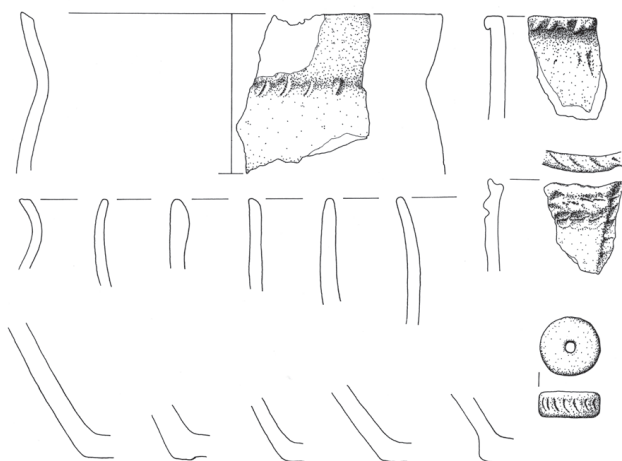
Dankzij de gedetailleerde situatiedia van de heer Volker is de plaats van de

*Afb. 5
Zicht op het dal van de Jansbeek, stroomafwaarts vanaf een punt op de helling beneden de site. De bron bevindt zich ter plaatse van het rododendronbosje in het midden van het beeld. Foto: auteur.*

Tabel 1

Arnhem-Van Goyenstraat 1939		
	N =	som %
verschraling		
met gebroken kwarts	81	38%
zonder	132	62%
totaal		213
afwerking buitenzijde		
gepolijst	15	14%
glad	86	79%
Grob	4	4%
ntb	3	3%
totaal		108
wandversiering		
		14%
plastisch	9	
rij indrukken op buik	3	
rij indrukken in hals	5	
rij indrukken algemeen	10	
lijn	1	
kamstreek	1	
horizontale rij insteker	1	
randafwerking		
glad	7	
met indrukken	2	
overig, onversierd		
voet- & bodemscherven	7	
wandscherven	62	
totaal		108
kleine scherven		105
TOTAAL		213

Aardewerkvondsten uit de Van Goyenstraat. Tabel: auteur.

Afb. 6
Aardewerk, profieltekeningen van randen en voeten. Schaal 1:2.
Bron: Raf Timmermans.

site nauwkeurig bekend (afb. 1).¹¹ Deze ligt halverwege het dal, op 1 km van de bron en 1 km van de voet van de stuwwal, en halverwege de westelijke dalhelling, zo'n 15 m boven de dalbodem, op ongeveer +47 m NAP (afb. 4). Hoewel de topografie door de bebouwing momenteel lelijk verstoord is, lijkt er oorspronkelijk ter plaatse sprake te zijn geweest van een wat vlakker gedeelte. Op de locatiekaart wordt ook melding gemaakt van een bron, op een afstand van 125 m hellingafwaarts. Het is een van de secundaire bronnen van de Jansbeek, die nog steeds functioneert en plaatselijk bekend is als de Slingerbeek. Hij bevindt zich onderaan de helling in een kleine uitstulping van het dal. Ook in prehistorische tijd zal die daar al zijn geweest.

Het is een opmerkelijke en onverwachte locatie, waar je eigenlijk een woonplaats op het vlakke terrein aan de hellingvoet zou verwachten, maar misschien maakte de bron en het zicht op het dal de plek aantrekkelijk (afb. 5).

Aardewerk

Het gaat om een betrekkelijk klein vondstcomplex van in totaal niet meer dan 213 scherven. Het is niet duidelijk – dat is nergens expliciet vermeld – of de eerste vondsten van de heer Volkers hierbij zijn inbegrepen.¹² De beperkte omvang en de sterke fragmentatie van het aardewerk, met maximale afmetingen rond de 8 cm, zullen het gevolg zijn van de ondiepe ligging, direct onder de bouwvoor. Gezien de positie halverwege de dalhelling moet er ook rekening worden gehouden met verplaatsing ten gevolge van afspoeling. De weinige 'passers' (met name een dunne randscherf) betreffen recente breuken. Aan de andere kant zijn er ook scherven die op grond van de afwezigheid van verwerking en slijtage uit grondsporen lijken te komen. Het aardewerk is in alle opzichten erg heterogeen. Het loopt uiteen van (zeer) dunwandig, fraai gepolijst, niet zichtbaar verschaald en reducerend gebakken tot matig dik, met steengruis ver-

schraald, opzettelijk van buiten geruwd. Het meeste materiaal is gevormd uit een zandige klei. De verschraling is afwezig of onzichtbaar tot spaarzaam en bestaat in het laatste geval uit steen en/of potgruis met maximale afmetingen van 3 mm. De dikte loopt uiteen van 5 tot 12 mm. De kleuren zijn overwegend rosig, wijzend op een oxiderend bakmilieu, maar aan de binnenzijde overwegend grijs of grauw (tabel 1, afb. 6). Een deel is versierd, met als meest opvallende een plastische versiering door middel van aaneengesloten vingertopindrukken (afb. 7).

Een bijzondere en betekenisvolle vondst is een spinschijfje van aardewerk, 2,5 cm groot, met rechthoekige doorsnede, aan de buitenzijde versierd met ondiepe vingertopindrukken (afb. 8).

Datering

De wisselende dateringen van het aardewerk leidden tot een grote ongewisheid over de werkelijke ouderdom van de site. Zo moet dr. Bursch tussen de eerste kennismaking met de vondsten en het moment van opgraven tot het inzicht zijn gekomen dat het niet om "Germaansch", maar om bekeraardewerk moest gaan. Dat zal gebaseerd zijn geweest op de oppervlakkige gelijkens van de scherven met plastische versiering met potbekeraardewerk, in combinatie met de oranje kleur daarvan en de bescheiden steencomponent in de verschraling. Vandaar ook de datering 1800 v.Chr. Dat was in die tijd inderdaad de gangbare datering voor de bekerperiode. Scherven met de karakteristieke bekerversiering zijn op de Gulden Bodem echter niet gevonden en ook vuursteen ontbreekt, wat verklaart waarom de datering vervolgens is bijgesteld tot Vroege Bronstijd, zoals vermeld in het jaarverslag van de directeur van het museum. Hoewel dat naar mijn weten nergens expliciet is opgeschreven, lijkt het erop dat men in die tijd aannam dat potbekers – en de eenvoudiger versierde zgn. reuzenbekers – wel door de 'klokbekeerlieden' werden ontwikkeld,

Afb. 7
Aardewerk met
plastische versie-
ring. Schaal 1:2.
Foto: Peter-Jan
Bomhof (RMO).

maar tot in de Vroege Bronstijd in gebruik bleven. Zo spreekt Van Giffen in 1954 in dit verband van de "cultuur van de zgn. potbekergroep".

De enige die het materiaal later nog eens persoonlijk inspecteerde was Modderman, in het kader van zijn onderzoek op de Margijnen Enk bij Deventer en hij heeft zo zijn twijfels. Hij schrijft: "Ook het schervenmateriaal achten wij weinig overtuigend. Het merendeel is gebakken uit met kwartsgruis verschraalde klei, doch de dikte van de scherven is niet in overeenstemming met wat wij uit de Vroege Bronstijd kennen ... Het is best mogelijk dat zich onder de scherven aardewerk uit de Vroege Bronstijd bevindt; een deel zouden wij echter liever in de IJzertijd dateren".¹³

Er zijn inderdaad duidelijke verschillen tussen potbekers en de gevonden scherven, in de wijze waarop de indrukken

Afb. 8
Aardewerk spin-
schijfje, diameter
2,5 cm. Foto: au-
teur.

Tabel 2

Aardewerk nederzettingscomplexen, Late Bronstijd, Midden-Nederland		
plaats	C14-datering cal BC	publicatie
Rhenen-Remmerden	12-11e eeuw	Hoof & Meurkens 2008
Tiel-Medel	10e eeuw	Arnoldussen & Ball 2007 Van Hoof & Jongste 2005
Gassel-Over de Voort	10e eeuw*	Van den Broeke 1991
Bennekom-Streekziekenhuis	10-9e eeuw	Meurkens 2008
Cuijk-Groot Heiligenberg	10-9e eeuw	Ball & Eimerman 2002
Nijmegen-Zuiderveld	9e eeuw*	Ball 2010
Harderwijk-Beekhuizer Zand	late bronstijd	Modderman <i>et al.</i> 1976
Oss-Ussen fase A, vr ijzertijd	8e eeuw	Van den Broeke 1991, 2012

* indirecte datering

Aardewerkcomplexen uit de Late Bronstijd in Midden-Nederland, vergelijkbaar met dat van de Van Goyenstraat. Tabel: auteur.

Afb. 9
Aardewerk, versierd met horizontale rijen vingertopindrukken.
Foto: Peter-Jan Bomhof (RMO).

zijn aangebracht, in de motieven en de makelij van het aardewerk. Er is aan de Van Goyenstraat alles met elkaar geen sprake van bekers, noch van potbekers of Vroege Bronstijd, maar evenmin van IJzertijd. Het complex als geheel is namelijk goed in te passen in de traditie van de zuidelijke Late Bronstijd, tussen 1100 en 800 cal v. Chr. Dat blijkt al als we het materiaal tegen de maatlat van het mooie overzicht van Van den Broeke leggen.¹⁴ Vergelijkbare vondstcomplexen, waarin dezelfde kenmerken samengaan, zijn gepubliceerd van een aantal plaatsen in Midden-Nederland, binnen een afstand van ca. 40 km van onze site (tabel 2). Een gedetailleerd overzicht en synthese over dit nederzettingmateriaal geven Arnoldussen & Ball, aan te vullen met de vergelijkbaar beschreven vondstcomplexen van Bennekom-streekziekenhuis en een kuilvondst in Nijmegen-Zuiderveld.¹⁵ Een vondstcomplex uit Harderwijk-Beekhuizer Zand valt wat uit de toon door het hoge percentage versiering en randen met indrukken.¹⁶ De heterogeniteit is een kenmerk voor deze periode en hoeft niet te wijzen op chronologisch verschillende componenten. De vondstgroep van de Van Goyenstraat sluit perfect aan bij deze voorbeelden: door zijn gevarieerde verschraling met steen- en/of potgruis, de spreiding van de wanddiktes, het overwegen van een oxiderend bakmilieu en door de horizontale rijen vingertopindrukken als het dominante versieringsmotief (afb. 9). Vier grove (wand)scherven kunnen afkomstig zijn van zgn. *Grobkeramik*, de grote potten van de *Urnfelder-kultur* (afb. 11).¹⁷ Alleen het percentage polijsting is opmerkelijk hoog. De bescheiden omvang van de vondstgroep stelt beperkingen aan een scherpe datering. Het relatief hoge percentage scherven met enige kwartsverschraling blijkt geen dwingend argument te zijn voor een vroege datering binnen deze periode. Daarentegen is het voorkomen van de plastische versiering, tezamen met de ene scherv met kamstreekmotief

een argument voor een relatief late plaatsing, de 9e eeuw v.Chr. Andere kenmerken, zoals de aan- of afwezigheid van bandoren, stafbanden en een besmeten oppervlak zijn niet bruikbaar en het vormenspectrum van de Van Goyenstraat is te beperkt om ter vergelijking te worden gebruikt.

In het materiaal ontbreken scherven met besmeten oppervlak en randen met randindrukken, kenmerken van de zgn. *Harpstedter Rauhtöpfe*, wat een sterk argument tegen een datering of doorlopen in de IJzertijd is. Het materiaal is dan ook niet in te passen in de typochronologie van Oss-Ussen¹⁸ en met name op basis van de versieringskenmerken eerder vóór, dan in zijn fase A te plaatsen. Moddermans idee van een IJzertijd-component moeten we mijns inziens hierom maar vergeten. Het is hem ook niet aan te rekenen, nederzettingaardewerk uit deze periode was in die tijd immers nog nauwelijks bekend.

Grondsporen

Er zijn 62 kleine, ronde sporen opgetekend, met diameters tot 50 cm en dieptes tot 40 cm, maar overwegend 8-20 cm diep (afb. 12). Zij waren donker- tot lichtgrijs van kleur, soms naar het schijnt licht met een donkere kern. Er is geen reden om deze sporen – of ten minste het merendeel ervan – niet als paalsporen op te vatten. Zij vormden een cluster naast de rand van de ingraving waar de eerste vondsten werden gedaan, waarbinnen ook drie grotere sporen zijn opgetekend, waarschijnlijk kuilvullingen. We veronderstellen dat de sporen zich zeker aan de straatzijde oorspronkelijk voortzetten, maar naar het oosten, hellingafwaarts dus, lijkt bij de opgraving een natuurlijke begrenzing te zijn bereikt. Het is echter de vraag of die primair is of secundair, het gevolg van hellingerosie. Het is dus niet mogelijk een uitspraak te doen over de afmetingen van de site.

Het is de onderzoekers niet echt kwalijk te nemen dat zij tot een voor ons nogal fantasierijke huisplattegrond conclu-

Afb. 10
Overig versierd aardewerk. Foto: Peter-Jan Bomhof (RMO).

Tabel 3

Huizen Late Bronstijd Midden-Nederland		
plaats	lengte x breedte	publicatie
Boxmeer	12 x 6 m	Arnoldussen & Fokkens 2008
Rhenen-Remmerden	12 x 6 m	Arnoldussen & Ball 2007 Van Hoof & Meurkens 2008
Tiel-Medel	7 x >3 m	Arnoldussen & Ball 2007
Zutphen-Looërenk	17 x 7 m	Bouwmeester 2008
Deventer-Colmschate	12 x 5 m	Verlinde 1991
	>12 x 7 m	
Bennekom-streekziekenhuis*	9 x 2-3,2 m	Meurkens 2008

* twee atypische, gebogen paalrijen

Huisplattegronden uit de Late Bronstijd in Midden-Nederland.
Tabel: auteur.

deerden: een trapeziumvormig gebouw met een lengte van 10 m en korte wanden van 5 en 8 m, onderverdeeld in kamers. In Nederland waren huizen vóór de IJzertijd toen immers nog onbekend.

Afb. 11
Aardewerk. Wand-
scherven van zgn.
Grobkeramik.
Foto: auteur.

Tekenend is echter wel dat de verbindingslijnen tussen de sporen op de veldplattegrond en die op de nette publicatietekening op allerlei plaatsen verschillen. Zo duidelijk was het dus kennelijk ook weer niet. Zonder de plattegronden te hebben gezien, schrijft Van Giffen: “Het een en ander is echter niet gepubliceerd, doch het gaat ook hier – zoveel staat wel vast – om rechthoekige huizen”.¹⁹ Naar aanleiding van zijn opgraving op de Margijnen Enk bij Deventer zoekt Modderman de plattegrond op en heeft zijn twijfels over de interpretatie: “uit de wirwar van paalgaten kan o.i. niet met zekerheid een rechthoekige huis-plattegrond worden gereconstrueerd. ...”.²⁰ Maar hij voegt daaraan toe dat hij daarmee “niet wil beweren, dat deze huizen een andere vorm moeten hebben gehad!”²¹ Hoewel het enigszins cryptisch is wat hij daarmee precies heeft bedoeld te zeggen, illustreert het wel de onbekendheid met de huisvormen in het grootste deel van de Prehistorie in die tijd. Met de kennis van nu zou die opmerking overbodig zijn geweest.

Momenteel zijn van een aantal van de eerder genoemde sites plattegronden van (woonstal)huizen uit de Late Bronstijd bekend (tabel 3). Deze zijn 7-17 m lang en 5-7 m breed, driebeukig, met een relatief brede middenbeuk en wanden gevormd door archeologisch goed herkenbare paalrijen. In de palencluster van de Gulden Bodem zijn dergelijke configuraties niet te herkennen. Het gaat bij de paalsporen dus niet aantoonbaar om woon-

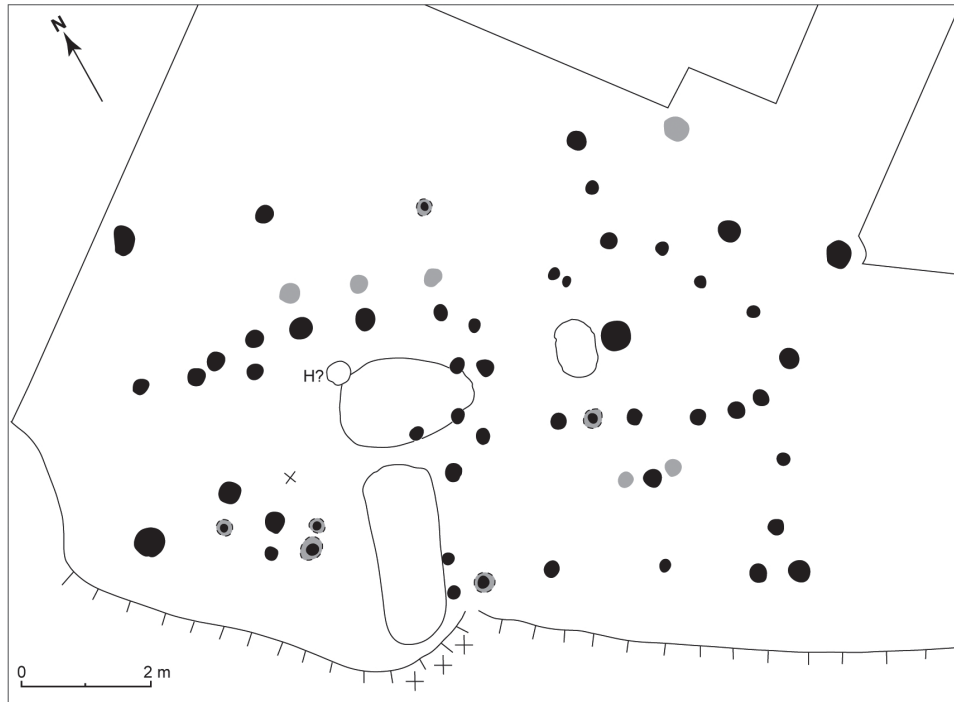
stalhuizen. Gezien de grote verschillen in diameter en kleur stammen de sporen bovendien niet noodzakelijk van één structuur. We lijken te maken te hebben met een deel van een paalcluster, zoals we die zo vaak tegenkomen op nederzettingsterreinen uit alle perioden, ontstaan als gevolg van opeenvolgende activiteiten over een lange periode. De individuele, waarschijnlijk vrij kleine structuren zijn daarin niet meer te herkennen, ook al omdat lang niet alle palen tot de diepte van het sporenvlak ingegraven hoeven te zijn geweest.

Epiloog

Op grond van de grote variatie van het aardewerk, de paalsporen en vooral ook de enige ‘bijzondere’ vondst, het spinschijfje, gaat het om een woonplaats, die nu op typonchronologische gronden aan het einde van de Late Bronstijd is gedateerd.

De site laat zien dat de bewoning al in de Late Bronstijd diep in het dal van de Jansbeek was binnengedrongen. Maatschappelijk gezien is het niet erg waarschijnlijk dat het om één, geïsoleerd boeren erf in het Jansbeekdal gaat. We nemen dan ook aan dat er meer van dergelijke huisplaatsen in het dal hebben gelegen en dat geldt ook voor sporen uit de IJzertijd. Wat is er allemaal ongezien verloren gegaan bij de stadsuitbreiding het dal van de Jansbeek in?

In dit perspectief kunnen we de site zien als de voorloper van de IJzertijd-vondsten in de binnenstad, die daar vooral in een strook langs de beek zijn gevonden. Het is een spannende vraag of de eveneens schaarse Romeinse scherven en Merovingische vondsten gezien mogen worden als sporen van verdere bewoningscontinuïteit naar de vroegste vermelding van de stad en de oudste archeologische sporen. Die zijn respectievelijk een goederenlijst van de abdij van Prüm uit 893 en een Karolingische waterput plus boerderijplattegronden uit de 11e tot de 13e eeuw in het Musiskwartier, ook al naast de Jansbeek.²² Om daarop een antwoord te geven zullen alle gege-

Afb. 12
Veldplattegrond
opgraving Van
Goyenstraat 1939,
naar de origi-
nele veldtekening.
Schaal 1:100.
Bron: Sara Shek
(Archol).

vens nog eens goed op een rij moeten worden gezet. Het zal niet gemakkelijk zijn om in het dichtbebouwde gebied aanvullend archeologisch bewijs te vinden. Ook in de Jan van Goyenstraat lijkt alles nu grondig door bebouwing en egalisatie te zijn verstoord.

In een wat wijder perspectief weten we dat het zuidelijke Veluwemassief in eerste instantie is opengelegd via de grote en wijde dalen van de Renkumse en Heelsumse beek. Dat blijkt wel uit de verspreiding en de datering van de grafheuvels. In de bekertijd liggen ze langs beide beken, later, in de Bronstijd, ook

hoger op de belendende heuvels, maar zij ontbreken geheel in de zone van de diepe dalen aan de zuidzijde. Het ziet er alles met elkaar dus naar uit dat die zone pas laat, na de Midden-Bronstijd, werd ontgonnen en in de bewoning betrokken. Met de sporen aan de Van Goyenstraat zitten we daar niet ver vanaf. Alleen een enkele stenen bijl getuigt ervan dat mensen al veel eerder het gebied binnendrongen, zoals een spitstoppige *Felsovalbeil*, globaal te dateren in het 4e millennium, in de Ruisdaelstraat, op korte afstand van de opgraving.^{23, 24}

Noten

- 1 De auteur is emeritus-hoogleraar Prehistorie, Universiteit Leiden.
- 2 Rijksmuseum van Oudheden 1940. Er bevindt zich hierover geen correspondentie in het brievenarchief van het RMO. Mogelijk heeft de heer Volkers hierbij persoonlijk bemiddeld. In een brief van 15 juni doet hij daartoe een aanbod.
- 3 Defilet 2013.
- 4 Knipsel in archief RMO.
- 5 Rijksmuseum van Oudheden 1940, 5.
- 6 Van Giffen 1954; Modderman 1955.
- 7 Borman 1984.
- 8 Defilet 2013, 32. Het citaat moeten we opvatten als een literaire vrijheid. Bursch heeft nooit over deze opgraving gepubliceerd. De maten zijn niet juist.
- 9 Verlinde & Hulst 2010.
- 10 Overzicht van de IJzertijd-vondsten in Borman 1984 en Defilet 2013.

- 11 Kaartcoördinaten 189.70 – 445.23.
- 12 Het inventarisboek vermeldt slechts de standaardzin: “Praehistorische oudheden, verkregen door eigen opgraving ...”. Er is geen moeite gedaan eventueel materiaal bij nazaten van de heer Volkers op te sporen.
- 13 Modderman 1955, 31.
- 14 Van den Broeke 2005, 610-611.
- 15 Arnoldussen & Ball 2007; Meurkens 2008; Ball 2010.
- 16 Modderman et al. 1976.
- 17 Desittere 1967.
- 18 Van den Broeke 1991, 2012.
- 19 Van Giffen 1954, 14. In 1958 in Duitse vertaling verschenen.
- 20 Modderman 1955, 31.
- 21 Modderman 1955.
- 22 Borman 1984; Verhagen & Wientjes 2008.
- 23 Defilet 2013, 28.
- 24 Graag dank ik bij deze Ruud Borman en Martijn Defilet voor het verstrekken van informatie, Peter van den Broeke voor aanvullende literatuur en nalezen van de tekst, Luc Amkreutz voor de hulp bij het terugvinden van materiaal en documentatie in het Rijksmuseum van Oudheden en Peter-Jan Bomhof (RMO), Sara Shek (Archol), Raf Timmermans en Walter Laan voor hun afbeeldingen.

Literatuur

- Arnoldussen, S. & E.A.G. Ball, 2007: Nederzettingaardewerk uit de late bronstijd in Noord-Brabant en het rivierengebied, in: R. Jansen & L.P. Louwe Kooijmans (red.), *Van contract tot wetenschap. Tien jaar archeologisch onderzoek door Archol BV, 197-2007*, Leiden (Archol), 181-203.
- Arnoldussen, S. & H. Fokkens (red.), *Bronze Age settlements in the Low Countries: an overview*, in: S. Arnoldussen & H. Fokkens (red.), *Bronze Age settlements in the Low Countries*, Oxford (Oxbow), 17-40.
- Ball, E. & E. Eimerman, 2002: Nieuwe bronstijdaardewerkcomplexen uit het buitengebied van Cuijk, in: H. Fokkens & R. Jansen (red.) *2000 jaar bewoningsdynamiek. Brons- en ijzertijdbewoning in het Maas-Demer-Scheldegebied*, Leiden (Faculteit der Archeologie), 25-44.
- Borman, R.T.A., 1984: Bodemvondsten uit Arnhem, *Westerheem* 33, 207-215.
- Bouwmeester, J., 2008: Bronze Age occupation on coversand ridges of the Looëreenk near Zutphen, in: S. Arnoldussen & H. Fokkens (red.), *Bronze Age settlements in the Low Countries*, Oxford (Oxbow), 69-74.
- Broeke, P.W. van den, 1991: Nederzettingaardewerk uit de late bronstijd in Zuid-Nederland, in: H. Fokkens & N. Roymans (red.), *Nederzettingen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in de lage landen*, Amersfoort (NAR 13), 193-211.
- Broeke, P.W. van den, 2005: IJzersmeden en pottenbaksters. Materiële cultuur en technologie, in: L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A.L. van Gijn (red.), *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam (Bert Bakker).
- Broeke, P.W. van den, 2012: *Het handgevormde aardewerk uit de ijzertijd en de Romeinse tijd van Oss-Ussen*, proefschrift Leiden.
- Defilet, M.P., 2013: *Beneden het maaiveld. Archeologie in Arnhem*, Utrecht (Matrijs).
- Desittere, M., 1967: Die Grobkeramik der Urnenfelderkultur in Belgien und den Niederlanden und der sogenannte Harpstedter Stil, *Helinium* 7, 260-271.
- Giffen, A.E. van, 1954: Praehistorische huisvormen op de zandgronden, *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 5, 11-41.
- Giffen, A.E. van, 1958: Prähistorische Hausformen auf Sandboden in die Niederlanden, *Germania* 36, 35-71.
- Hoof, L. van & L. Meurkens, 2008: Rhenen-Remmerden revisited: some comments regarding site structure and the visibility of Bronze Age house plans, in: S. Arnoldussen & H. Fokkens (red.), *Bronze Age settlements in the Low Countries*, Oxford (Oxbow), 83-95.
- Meurkens, L., 2008: Aardewerk, in: R. de Leeuwe et al., *Prehistorie tussen de loopgraven. Nederzettingssporen en vondstcomplexen in Bennekom-Streekziekenhuis uit de midden-bronstijd tot de midden-ijzertijd, ca. 1500 tot 500 v.Chr.*, Leiden (Archol rapport 81), 73-99.
- Modderman, P.J.R., 1955: Woonsporen uit de bronstijd en de ijzertijd op de Margijnen Enk onder Deventer, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 6, 22-31.
- Rijksmuseum van Oudheden, 1940: *Verslag van de directeur over het jaar 1939*.
- Verhagen, J.G.M. & R.C.M. Wientjes, 2008: De vroegste ruimtelijke ontwikkeling, in: F. Keverling Buisman et al. (red.), *Arnhem tot 1700*, Utrecht (Matrijs), 19-41.
- Verlinde, A.D., 1991: Huizen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd te Colmschate, in: H. Fokkens & N. Roymans (red.), *Nederzettingen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in de Lage Landen*, Amersfoort (NAR 13), 31-40.
- Verlinde, A.D. & R.S. Hulst, 2010: *De grafvelden en grafvondsten op en rond de Veluwe van de Late Bronstijd tot in de Midden-IJzertijd*, Amersfoort (NAR 39).